

2. TASAISEN RAJOITUKSEN PERIAATE

“Palautetaan” seuraavaksi mieleen *Bairen kategorialause*. Nimityksen ymmärtämiseksi otetaan ensin Bairen määrittelemät kategoriat:

Topologisen avaruuden X osajoukko A on

- *ei-missään tiheä* (nowhere dense), jos sen sulkeumalla ei ole sisäpisteitä,
- *ensimmäisen kategorian joukko* jos se on numeroituva yhdiste ei-missään tiheistä joukoista, ja
- *toisen kategorian joukko* jos se ei ole ensimmäisen kategorian joukko.

Bairen kategorialause sanoo, että jokaisen täydellisen metrisen avaruuden avoin epätyhjä osajoukko on toisen kategorian joukko. Toisin sanoen:

Lause 2.1 (Bairen lause). *Olkoon (X, d) täydellinen metrisen avaruus. Jos $V_j \subset X$, $j \in \mathbb{N}$, on numeroituva kokoelma avoimia tiheitä osajoukkoja, niin*

$$\bigcap_{j=1}^{\infty} V_j \text{ on tiheä avaruudessa } X.$$

Erityisesti siis $\bigcap_{j=1}^{\infty} V_j \neq \emptyset$.

Todistus. Osoitetaan, että kaikilla $x \in X$ ja $r > 0$ on

$$B(x, r) \cap \left(\bigcap_{j=1}^{\infty} V_j \right) \neq \emptyset.$$

Koska V_1 on avoin ja tiheä, on olemassa $y_1 \in V_1 \cap B(x, r)$. Koska V_1 on avoin, on myös $V_1 \cap B(x, r)$ avoin. Siten on olemassa $0 < r_1 < r$ siten, että $\overline{B(y_1, r_1)} \subset V_1 \cap B(x, r)$. Edelleen koska V_2 on avoin ja tiheä, on olemassa $y_2 \in V_2 \cap B(y_1, r_1)$ ja $0 < r_2 < \frac{1}{2}r_1$ siten, että $\overline{B(y_2, r_2)} \subset V_2 \cap B(y_1, r_1)$. Jatkamalla tätä konstruktiota induktiivisesti saadaan avaruuden X jono (y_n) , jolle

$$\overline{B(y_n, r_n)} \subset V_n \cap B(y_{n-1}, r_{n-1}). \quad n = 2, 3, \dots,$$

missä $0 < r_n < \frac{1}{n}r$. Koska $y_m \in B(y_n, r_n)$ kaikilla $m \geq n$, on (y_n) Cauchy-jono. Koska (X, d) on täydellinen, on olemassa $z = \lim_{n \rightarrow \infty} y_n$. Koska $y_m \in B(y_n, r_n)$ kaikilla $m \geq n$, on rajalla $z \in \overline{B(y_n, r_n)} \subset V_n \cap B(x, r)$ kaikilla n . Siten

$$z \in B(x, r) \cap \left(\bigcap_{j=1}^{\infty} V_j \right) \neq \emptyset.$$

□

Seuraus 2.2. *Olkoon (X, d) täydellinen metrisen avaruus, ja*

$$X = \bigcup_{n=1}^{\infty} F_n,$$

missä $F_n \subset X$ on suljettu kaikilla $n \in \mathbb{N}$. Tällöin on olemassa sellaiset $n_0 \in \mathbb{N}$, $x_0 \in X$ ja $r_0 > 0$, että joukko F_{n_0} sisältää avoimen pallon $B(x_0, r_0)$.

Todistus. Olkoon $V_n = X \setminus F_n$ kun $n \in \mathbb{N}$, jolloin $V_n \subset X$ on avoin kaikilla $n \in \mathbb{N}$. Oletetaan, että väite ei ole totta eli ettei mikään F_n sisällä avointa palloa. Tällöin V_n on avoin ja tiheä

kaikilla $n \in \mathbb{N}$ ja Bairen kategorialauseeseen nojalla leikkaus $\bigcap_{n=1}^{\infty} V_n$ on tiheä avaruudessa X . Erityisesti on olemassa

$$x \in \bigcap_{n=1}^{\infty} V_n = \bigcap_{n=1}^{\infty} (X \setminus F_n) = X \setminus \bigcup_{n=1}^{\infty} F_n,$$

mikä on ristiriidassa oletuksen

$$X = \bigcup_{n=1}^{\infty} F_n$$

kanssa. □

Käytetään nyt Bairen kategorialauseetta tasaisen rajoituksen periaatteen todistamiseen.

Lause 2.3 (Banach-Steinhausin lause eli tasaisen rajoituksen periaate). *Olkoon E Banach-avaruus, F normiavaruus ja $\{T_\alpha\}_{\alpha \in J}$ kokoelma jatkuvia lineaarikuvauksia $T_\alpha: E \rightarrow F$. Tällöin joko*

(1) *on olemassa sellainen $M < \infty$, että*

$$\|T_\alpha\| \leq M \quad \text{kaikilla } \alpha \in J$$

tai

(2) *on olemassa $x \in E$ siten, että*

$$\sup_{\alpha \in J} \|T_\alpha x\| = \infty.$$

Todistus. Olkoon

$$F(n, \alpha) := \{x \in E : \|T_\alpha x\| \leq n\},$$

kun $\alpha \in J$ ja $n \in \mathbb{N}$. Koska $f_\alpha: x \mapsto \|T_\alpha x\|$ on jatkuva, on $F(n, \alpha) = f_\alpha^{-1}([0, n]) \subset E$ suljettu joukko kaikilla $\alpha \in J$ ja $n \in \mathbb{N}$. Siten

$$F_n := \bigcap_{\alpha \in J} F(n, \alpha)$$

on suljettujen joukkojen leikkauksena suljettu.

Oletetaan, nyt että (2) ei päde. Olkoon siis $x \in E$ mielivaltainen. Koska (2) ei ole totta, on

$$\sup_{\alpha \in J} \|T_\alpha x\| < \infty.$$

Siten on olemassa $n \in \mathbb{N}$ siten, että

$$\sup_{\alpha \in J} \|T_\alpha x\| \leq n$$

eli $x \in F_n$. Niinpä $E = \bigcup_{n=1}^{\infty} F_n$. Seurauksesta 2.2 seuraa, että on olemassa $N \in \mathbb{N}$ ja avoin pallo $B(x_0, r_0) \subset E$ siten, että

$$B(x_0, r_0) \subset F_N.$$

Olkoon nyt $x \in E$ siten, että $\|x\| \leq 1$. Tällöin

$$x_0 + \frac{r_0}{2}x \in B(x_0, r_0) \subset F_N,$$

joten $\|T_\alpha(x_0 + \frac{r_0}{2}x)\| \leq N$ kaikilla $\alpha \in J$. Kuvauksen T_α lineaarisuuden nojalla

$$\begin{aligned} \|T_\alpha x\| &= \frac{2}{r_0} \|T_\alpha(\frac{r_0}{2}x)\| = \frac{2}{r_0} \|T_\alpha(x_0 + \frac{r_0}{2}x) - T_\alpha x_0\| \\ &\leq \frac{2}{r_0} \left(\|T_\alpha(x_0 + \frac{r_0}{2}x)\| + \|T_\alpha x_0\| \right) \leq \frac{4N}{r_0} =: M. \end{aligned}$$

Siis $\|T_\alpha\| \leq M$ kaikilla $\alpha \in J$. □

Yhtenä tasaisen rajoituksen periaatteen seurauksena voidaan todistaa, että lähtöavaruuden ollessa täydellinen jatkuvien lineaarikuvausten pisteittäisestä suppenemisesta seuraa rajafunktion jatkuvuus.

Lause 2.4. *Olkkoon E Banach-avaruus, F normiavaruus ja (T_n) jono avaruudessa $\mathcal{L}(E, F)$ siten, että T_n suppenee kuvaukseen T pisteittäin. Tällöin $T \in \mathcal{L}(E, F)$.*

Todistus. Kuvaus on lineaarinen Lauseen 1.2 nojalla. Koska kaikilla $x \in E$ jono $(T_n x)$ suppenee avaruudessa F , on se Cauchy-jono ja siten rajoitettu. Niinpä

$$\sup_{n \in \mathbb{N}} \|T_n x\| < \infty \quad \text{kaikilla } x \in E.$$

Siten Banach-Steinhausin lauseen nojalla on olemassa $M < \infty$ siten, että $\|T_n\| \leq M$ kaikilla $n \in \mathbb{N}$. Siispä

$$\|Tx\| = \lim_{n \rightarrow \infty} \|T_n x\| \leq \sup_{n \in \mathbb{N}} \|T_n\| \|x\| \leq M \|x\|$$

eli $\|T\| \leq M$. □

Otetaan nyt esimerkki edellisen lauseen (eli siten myös Banachin-Steinhausin lauseen) käytöstä

Esimerkki 2.5. Olkkoon $(a_n)_{n=1}^\infty$ jono $\mathbb{R}$:ssä siten, että

$$\sum_{n=1}^{\infty} a_n x_n \quad \text{suppenee } \mathbb{R}\text{:ssä kaikilla jonoilla } (x_n) \in \ell^1.$$

Mitä voimme tällöin sanoa jonosta (a_n) ?

Selvästi jos $(a_n) \in \ell^\infty$, on

$$\sum_{n=1}^{\infty} |a_n x_n| \leq \sup_{j \in \mathbb{N}} |a_j| \sum_{n=1}^{\infty} |x_n| < \infty \quad \text{kaikilla } (x_n) \in \ell^1.$$

Osoittautuu kuitenkin, että $(a_n) \in \ell^\infty$ on myös välttämätön ehto:

Asetetaan kaikille $n \in \mathbb{N}$

$$f_n(x_j) = \sum_{j=1}^n a_j x_j \quad \text{kun } (x_j) \in \ell^1.$$

Tällöin $f_n: \ell^1 \rightarrow \mathbb{R}$ on lineaarinen kaikilla $n \in \mathbb{N}$ ja

$$|f_n(x_j)| = \left| \sum_{j=1}^n a_j x_j \right| \leq \sum_{j=1}^n |a_j| |x_j| \leq \max_{k=1, \dots, n} |a_k| \|(x_j)\|_1 < \infty.$$

Siten f_n on myös jatkuva kaikilla $n \in \mathbb{N}$. Jos $\sum_{n=1}^{\infty} a_n x_n$ suppenee kaikilla $(x_n) \in \ell^1$, on oletuksen nojalla olemassa raja-arvo

$$f(x_j) = \sum_{j=1}^{\infty} a_j x_j = \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{j=1}^n a_j x_j = \lim_{n \rightarrow \infty} f_n(x_j).$$

Koska ℓ^1 on Banach-avaruus, on Lauseen 2.4 nojalla f jatkuva. Siten kaikilla $e_k = (0, \dots, 0, 1, 0, \dots) \in \ell^1$ missä k :s alkio on nolasta poikkeava, on

$$|a_k| = |f e_k| \leq \|f\| \|e_k\|_1 = \|f\|,$$

eli $(a_k) \in \ell^\infty$.

Palautetaan mieliin Hilbert-avaruuksien kurssilta Fourier-kertoimista opittua. Eräs $L^2([0, 2\pi])$:n ortonormaali jonoa $(e_n)_{n \in \mathbb{Z}}$, saatiin funktioista

$$e_n(t) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{int} = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} (\cos(nt) + i \sin(nt)), \quad n \in \mathbb{Z}, t \in [0, 2\pi].$$

Näitä käyttäen määriteltiin f :n n :s Fourier-kerroin kaavalla

$$\widehat{f}(n) = \frac{1}{2\pi} \int_{[0, 2\pi]} f(x) e^{-inx} dx = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} (f | e_n).$$

Lisäksi funktiolle $f \in L^2([0, 2\pi])$ kirjoitettiin n :s Fourier-osasumma

$$s_n(f; x) := \sum_{k=-n}^n \widehat{f}(k) e^{ikx}, \quad x \in [0, 2\pi].$$

Määriteltiin lisäksi n :s Dirichlet'n ydin asettamalla

$$D_n(x) = \sum_{k=-n}^n e^{ikx} = \frac{\sin((n + \frac{1}{2})x)}{\sin(x/2)}.$$

Dirichlet'n ytimien aritmeettista keskiarvoa

$$K_n(x) = \frac{1}{n+1} \sum_{k=0}^n D_k(x), \quad x \in [0, 2\pi]$$

kutsuttiin *Fejérin ytimeksi*. Osasummista ja ytimistä todisteettiin seuraavaa.

Lemma 2.6. *Fourier-osasummilla $s_n(f; \cdot)$ on integraaliesitys*

$$s_n(f; x) = \frac{1}{2\pi} \int_{[0, 2\pi]} f(t) D_n(x-t) dt.$$

Lemma 2.7. (i) *Kaikilla $n \in \mathbb{N} \cup \{0\}$ on voimassa*

$$\frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} K_n(x) dx = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} D_n(x) dx = 1,$$

(ii) *$K_n(x) \geq 0$ kaikilla $x \in [0, 2\pi]$, ja lisäksi kaikilla $0 < \delta \leq x \leq 2\pi - \delta$ on*

$$K_n(x) \leq \frac{2}{(n+1)(1 - \cos \delta)}.$$

Lause 2.8 (Fejérin lause). *Olkoon $f: [0, 2\pi] \rightarrow \mathbb{C}$ jatkuva, $f(0) = f(2\pi)$. Tällöin*

$$\|K_n * f - f\|_\infty \rightarrow 0, \quad \text{kun } n \rightarrow \infty.$$

Tutkitaan seuraavaksi miten Banach-Steinhausin lausetta voidaan käyttää Fourier-sarjojen yhteydessä. Osoitimme jo aikaisemmin Fejérin lauseen eli, että jatkuvien 2π -periodisten funktioiden Fourier-osasummien keskiarvo suppenee tasaisesti kohti funktiota. Vielä jäi avoimeksi mitä tapahtuu itse Fourier-sarjalle. Ehkä hieman yllättäen Fourier-sarjat eivät aina suppene:

Lause 2.9. *On olemassa jatkuva 2π -periodinen funktio $f \in C([0, 2\pi])$, jonka Fourier-sarja*

$$\sum_{k=-\infty}^{\infty} \widehat{f}(k) e^{ikx}$$

hajaantuu pisteessä $x = 0$.

Todistus. Olkoon

$$s_n(f; x) = \sum_{k=-n}^n \widehat{f}(k) e^{ikx}, \quad x \in [0, 2\pi]$$

n :s Fourier osasumma. Näytämme, että on olemassa sellainen jatkuva funktio $f \in C([0, 2\pi])$, jolla $f(0) = f(2\pi)$ ja

$$\sup_{n \in \mathbb{N}} |s_n(f; 0)| = \infty.$$

Lemman 2.6 nojalla

$$s_n(f; x) = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} f(t) D_n(x-t) dt = (D_n * f)(x),$$

missä D_n on Dirichlet'n ydin

$$D_n(x) = \sum_{k=-n}^n e^{ikx} = \frac{\sin((n + \frac{1}{2})x)}{\sin(\frac{x}{2})}.$$

Asetetaan kaikilla $n \in \mathbb{N}$

$$\Lambda_n(f) = s_n(f; 0) = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} f(t) D_n(-t) dt.$$

Tällöin kuvaus $\Lambda_n: C([0, 2\pi]) \rightarrow \mathbb{C}$ on lineaarinen ja

$$|\Lambda_n(f)| = \frac{1}{2\pi} \left| \int_0^{2\pi} f(t) D_n(-t) dt \right| \leq \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} |f(t)| |D_n(-t)| dt \leq \frac{\|f\|_{\infty}}{2\pi} \int_0^{2\pi} |D_n(t)| dt$$

eli $\|\Lambda_n\| \leq (2\pi)^{-1} \|D_n\|_1 < \infty$ ja siten kukin Λ_n on jatkuva lineaarikuvaus. Osoitetaan seuraavaksi, että $\|\Lambda_n\| \rightarrow \infty$ kun $n \rightarrow \infty$ jolloin Banach-Steinhausin nojalla on olemassa jokin

$$f \in \{g \in C([0, 2\pi]) : g(0) = g(2\pi)\}$$

jolle $\sup_{n \in \mathbb{N}} |\Lambda_n(f)| = \infty$.

Osoitetaan ensin, että $\|\Lambda_n\| = (2\pi)^{-1} \|D_n\|_1$ ja sen jälkeen, että $\|D_n\|_1 \rightarrow \infty$, kun $n \rightarrow \infty$.

Halutaan siis, että edellä olleessa $|\Lambda_n(f)|$:n arvioissa epäyhtälöt ovat yhtälöitä. Haluttaisiin siis ottaa funktioksi f funktio

$$g_n(t) = \begin{cases} 1, & \text{kun } D_n(-t) \geq 0 \\ -1, & \text{kun } D_n(-t) < 0, \end{cases}$$

jolloin olisi $g_n(t)D_n(-t) = |D_n(-t)|$ kaikilla $t \in [0, 2\pi]$. Olkoon (f_j) jono 2π -periodisia funktioita $C([0, 2\pi])$:ssa siten, että

$$-1 \leq f_j(t) \leq 1 \quad \text{ja} \quad \lim_{j \rightarrow \infty} f_j(t) = g_n(t)$$

kaikilla $t \in [0, 2\pi]$. Tällöin Lebesguen dominoidun konvergenssin nojalla

$$\begin{aligned} \|\Lambda_n\| &\geq \sup_{j \in \mathbb{N}} \Lambda_n f_j = \lim_{j \rightarrow \infty} \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} f_j(t) D_n(-t) dt \\ &= \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} g_n(t) D_n(-t) dt = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} |D_n(-t)| dt. \end{aligned}$$

Osoitetaan lopuksi, että $\|D_n\|_1 \rightarrow \infty$, kun $n \rightarrow \infty$. Tämä nähdään arvioimalla

$$\begin{aligned} \int_0^{2\pi} |D_n(t)| dt &\geq \int_0^{2\pi} \frac{\sin((n + \frac{1}{2})t)}{t} dt \geq \int_0^\pi |\sin((n + \frac{1}{2})t)| \frac{dt}{t} \\ &= \int_0^{(n+\frac{1}{2})\pi} |\sin s| \frac{ds}{s} > \sum_{k=1}^n \frac{1}{k\pi} \int_{(k-1)\pi}^{k\pi} |\sin s| ds = \frac{2}{\pi} \sum_{k=1}^n \frac{1}{k} \rightarrow \infty, \end{aligned}$$

kun $n \rightarrow \infty$. □

Fourier-sarjoja tutkittaessa huomasimme myös, että jos $f \in L^2$, niin funktion f Fourier-sarja suppenee L^2 -normin mielessä. Osoitetaan seuraavaksi Banach-Steinhausin lauseen avulla, että tässä avaruutta L^2 ei voida vaihtaa avaruuteen L^1 .

Lause 2.10. *On olemassa $f \in L^1([0, 2\pi])$ siten, että*

$$\left\| f - \sum_{k=-n}^n \widehat{f}(k) e^{ikx} \right\|_1 \not\rightarrow 0, \quad \text{kun } n \rightarrow \infty.$$

Todistus. Olkoon kaikille $n \in \mathbb{N}$ kuvaus $T_n: L^1([0, 2\pi]) \rightarrow L^1([0, 2\pi])$ määritelty

$$(T_n f)(x) = s_n(f; x) = \sum_{k=-n}^n \widehat{f}(k) e^{ikx} = (D_n * f)(x), \quad x \in [0, 2\pi].$$

Kuvaukset T_n ovat lineaarisia, koska Fourier-kertoimet ovat lineaarisia f :n suhteen. Lisäksi

$$|\widehat{f}(k)| \leq \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} |f(t)| |e^{ikt}| dt = \frac{1}{2\pi} \|f\|_1,$$

joten kaikilla $f \in L^1([0, 2\pi])$ on

$$\|T_n f\|_1 = \left\| \sum_{k=-n}^n \widehat{f}(k) e^{ikx} \right\|_1 \leq \sum_{k=-n}^n |\widehat{f}(k)| \|e^{ikx}\|_1 \leq (2n+1) \|f\|_1.$$

Erityisesti kuvaukset T_n ovat jatkuvia.

Kuten edellisenkin lauseen todistuksessa, nyt riittää osoittaa, että $\|T_n\| \rightarrow \infty$ kun $n \rightarrow \infty$, jolloin Banach-Steinhausin lauseen nojalla löytyy väitteen kuvaus f . Käytetään tähän apuna jo aikaisemminkin käytettyjä Fejérin ytimiä

$$K_j(x) = \frac{1}{j+1} \sum_{k=0}^j D_k(x).$$